

Confessional Aspects of the Foreign Political Strategy of the Russian Empire in the Second Half of the XVIII th Century

UDC: 94:[327:2-8](47+57)

DOI: <https://doi.org/10.15421/172492>**Sheretiuk Valerii**Ph.D., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0002-3280-7744>, v.sheretiuk@ukr.net**Palchevskyi Ruslan**Ph.D., Assoc. Prof., <http://orcid.org/0000-0003-0812-1731>, parus72@meta.ua**Karpukhina Tetiana**Ph.D., Assoc. Prof., <http://orcid.org/0000-0003-0387-1971>, tetiana.karpukhina@rshu.edu.ua*Rivne State Humanitarian University (Rivne, Ukraine)*

Abstract

The relevance. The factor of interweaving of political and religious issues goes beyond the scope of individual historical periods or the history of individual states. Thus, from the beginning of subordination of Ukraine to the Muscovite state in the second half of the 17th century, the religious issue became one of the main factors in the entrenchment of the occupying power. The active promotion of Russian narratives through the Moscow Church in Ukraine was one of the factors that led to the 2014 war and continues today.

The purpose of the study is to find out the real reasons for the activation of the Russian Empire in 1762-1764 by the issue of protecting the rights of the Orthodox Church in Right-Bank Ukraine in political relations with the Polish-Lithuanian Commonwealth.

Results of the article consist in revealing the elements of manipulation by the Russian Empire of the so-called "dissident issue" (protection of the rights and privileges of the Orthodox Church in the Polish-Lithuanian Commonwealth) in political relations with the royal court for the purpose of political influence, pressure, the possibility of worsening bilateral relations and concealment from Europe of its plan of political subjugation of Poland.

Conclusions. The Russian government, considering the Diet of 1764 as a favorable period for subordinating the Polish-Lithuanian Commonwealth to its political control, used the "question of dissidents" as an excuse to interfere in Poland's internal affairs, a means of pretentiousness and psychological pressure on the Polish leadership. Focusing attention on the religious issue as the main subject of Russian-Polish contradictions in the conditions of the collapse of Russia's political plans at the Coronation Diet allowed St. Petersburg to retain the right to further interfere in the internal affairs of the Commonwealth of Nations under the convenient pretext of protecting co-religionists in order to achieve the intended political goal. This policy of the empire led to the aggravation of inter-confessional relations in Right-Bank Ukraine.

Keywords: «issue of dissidents», Poland, Orthodox faith, religious oppression, Russian Empire, intervention, political pressure

Конфесійні аспекти зовнішньополітичної стратегії Російської імперії другої половини XVIII століття

Шеретюк Валерій, Пальчевський Руслан, Карпукіна Тетяна*Рівненський державний гуманітарний університет (Рівне, Україна)*

Анотація

Актуальність. Фактор переплетіння питань політичних та релігійних виходить за рамки окремих історичних періодів чи історії окремих держав. Так, з початку підпорядкування України Московській державі другої половини XVII ст. конфесійне питання стало одним з головних факторів вкорінення окупаційної влади. Активне просування російських наративів через московську церкву в Україні стало одним із факторів, який призвів до війни 2014 р.

Мета статті полягає у з'ясуванні дійсних причин активізації Російською імперією у 1762-1764 роках питання захисту прав православної церкви в Правобережній Україні у політичних відносинах з Річчю Посполитою.

Результати полягають у виявленні елементів маніпуляції Російською імперією так званим «питанням дисидентів» (захист прав та привілеїв православної церкви в Речі Посполитій) у політичних відносинах з королівським двором з метою політичного впливу, тиску, можливості тактичного загострення двосторонніх відносин та прикриття перед Європою реалізації свого плану політичного підпорядкування Польщі.

Висновки. Російський уряд, розглядаючи сейми 1764 р. як сприятливий період для підпорядкування Речі Посполитої своєму політичному контролю, використовував «питання дисидентів» як привід для втручання у внутрішні справи Польщі, засіб претензійності та психологічного тиску на польське керівництво. Акцентування уваги на конфесійному питанні, як головному предметі російсько-польських суперечностей в умовах краху політичних планів Росії на коронаційному сеймі, дозволяло Петербургу зберегти за собою право на подальше втручання у внутрішні справи Речі Посполитої під зручним приводом захисту єдиновірців. Така політика імперії призвела до загострення міжконфесійних відносин в Правобережній Україні.

Ключові слова: «питання дисидентів», Польща, православна віра, релігійні утиски, Російська імперія, втручання, політичний тиск

Стаття надійшла / Article arrived: 29.07.2024

Схвалено до друку / Accepted: 22.10.2024

Вступ.

Підставою для оперування Російською імперією конфесійним питанням у відносинах з Польщею була дев'ята стаття російсько-польського договору 1686 року, за умовами якої Річ Посполита гарантувала православній церкві вільне віросповідання (Бантиш-Каменский, 1897, ч. 3, с. 157). При характерних для Речі Посполитої релігійній нетерпимості, міжконфесійного протистояння, умови дев'ятої статті договору стимулювали релігійних фанатиків до посилення утисків православних з метою ліквідації православної церкви. Порушення умов договору стало для Росії постійним приводом для висловлення польській стороні претензій (Архив Юго-Западной России, 1871, ч. 1, т. 4, с. 29). В 60-х роках XVIII ст. конфесійне питання («дисидентське питання») набуло найбільшої гостроти у двосторонніх відносинах, що демонструвало вагомість релігійного фактору в контексті політичного протистояння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В європейських політичних подіях 1764-1773 рр., пов'язаних із «польським питанням» і які завершилися Першим поділом Речі Посполитої, окреме місце займало так зване «питання дисидентів» – претензії Росії до Польщі з приводу утисків православної церкви в Правобережній Україні. Історична думка, досліджуючи особливості російсько-польської політичної боротьби, загалом, побіжно торкається означеного питання та розглядає ймовірність використання Петербургом міжконфесійних суперечностей як зручного засобу втручання у внутрішні справи Речі Посполитої (Соловйов, 1863; Костомаров, 1886; Ключевський, 1958; Бобржинський, 1891; Цегельський, & Кадзієла, 1990).

Мета статті полягає в необхідності визначення дійсних причин активізації Російською імперією у 1762-1764 роках питання захисту прав православної церкви в Правобережній Україні у контексті політичних відносин з Річчю Посполитою.

Результати дослідження.

Найбільшого розвитку в двосторонніх відносинах дисидентське питання досягло у 1764-1768 рр., коли вирішувалося питання продовження існування державності Речі Посполитої. 1762-1764 рр. – період підготовки та перший етап боротьби за підпорядкування Польщі політичному контролю Росії.

Активізації зовнішньої політики Росії на початку 60-х років XVIII ст. сприяли як політична ситуація в Європі, так і прихід до влади імператриці Катерини II (Ильенко, 1898, с. 35). Одним із головних завдань російське керівництво бачило підпорядкування своєму повному контролю Речі Посполитої. Це дозволило б Росії більш вільно діяти в Європі, використовувати Польщу як захисний буфер і впритул наблизитися до кордонів своїх головних європейських опонентів

– Австрії та Франції. З цією метою і планувалося нав'язання Варшаві вигідного Росії договору (Бобржинский, 1891, с. 266; Historia Polski, 1958, т. 2, cz. 1, s. 431). На середину XVIII ст. Річ Посполита з її обмеженою королівською, недієвою законодавчою та виконавчою владою продовжувала бути ареною боротьби інтересів Росії, Франції, Австрії та Пруссії, які намагалися підпорядкувати ослаблену державу своєму впливу (Сборник, 1878, т. 22, с. 26, 19).

Для досягнення поставленого завдання Петербург прагнув зберегти існуючий устрій Речі Посполитої, що гарантував її слабкість. Крім цього, російський уряд мав вирішити ряд інших питань: офіційне визнання польською стороною титулу російських імператорів, обрання королем свого ставленика, укладення з Річчю Посполитою наступально-оборонного союзу, поліпшення становища українського православного населення (Сборник, 1886, т. 51, с. 392; Беднов, 1908, с. 394).

Початком «боротьби за Польщу» мала стати очікувана в Європі смерть польського короля Августа III у зв'язку з його похилим віком. Розглядаючи період безкоролів'я як найбільш зручний час для нав'язання Польщі вигідних договірних умов, Петербург планував діяти з врахуванням специфіки державних традицій Речі Посполитої – проведення після смерті короля трьох сеймів: конвокаційного, виборного, коронаційного. Боротьба на сеймах між польськими партіями, законодавча робота сеймів давала можливість Росії зіграти на внутрішньопольських суперечностях на користь власним інтересам.

Завдання російською дипломатією було розподілено відповідно трьом сеймам. На конвокаційний сейм російськими дипломатами були винесені питання: офіційне визнання польською стороною титулу російських імператорів, недопущення реформ, поліпшення становища українського православного населення. На виборному сеймі Росія сконцентрувала усі зусилля на одному з головних питань – обранні королем Станіслава Понятовського. На коронаційному сеймі, сподіваючись на підтримку проросійського короля, російський уряд планував досягти головного – підписання наступально-оборонного союзу. Другорядні питання, які виносились на конвокаційний сейм, були відомі завчасно. Зацікавлення Росії в обранні свого ставленика на виборному сеймі було політично закономірним і зрозумілим як для поляків, так і для Європи. Що ж до головного питання – підписання договору, при якому Річ Посполита втрачала право на зовнішньополітичні зносини, тобто самостійність, трималося Петербургом в таємниці до самого коронаційного сейму. Імперське керівництво розуміло, що нав'язати Речі Посполитій договір, якій посягав на її самостійність, було досить складним завданням, і тому активно проводило необхідної заходи. Одним із засобів створення сприятливих умов

для вирішення російським керівництвом поставленого завдання стало «дисидентське питання».

Починаючи з кінця XVII ст., конфесійне питання у російсько-польських відносинах завжди було предметом гострих суперечностей, яке до 60-х років XVIII століття так і не вдалося вирішити. Впродовж цього періоду клопотання російської сторони зводилося до формальних вимог припинити утиски православних, на які польський уряд не лише не реагував, а й не завжди вважав за потрібне давати відповіді чи пояснення. Однак, з 1762 року «дисидентське питання» у відносинах із Варшавою активно виводиться на чільне місце. У травні 1764 року Петербург виносить питання на конвокаційний сейм, розпочавши активну підготовку для його вирішення ще задовго до початку сейму. Так, при відправленні 1762 року Г. Кейзерлінга послом до Варшави Катерина II йому, між іншим, доручала негайно розпочати діяльність на користь православного населення Правобережної України. Зокрема, Г. Кейзерлінг мав висловити при польському дворі претензію з приводу невиконання дев'ятої статті "Вічного миру" і підтвердити її численними скаргами православних. При цьому потрібно було вимагати письмового, обґрунтованого польською стороною пояснення причин невиконання (Беднов, 1908, с. 389-390). У жовтні 1762 р. імператриця наказувала резидентові у Варшаві Ржичевському докласти усіх зусиль для відновлення попередніх прав православних на найближчому сеймі (Сборник, 1885, Т. 48. с. 61-62, 150, 626; Cegielski, Kadziela, 1990, s. 95).

Категорична постановка Катериною II «дисидентського питання» має в історіографії два пояснення. Перше – прагнення використати конфесійне питання як привід для втручання у внутрішні справи Речі Посполитої. Друге – дослідники Катерини II успіхом в конфесійному питанні завоювати підтримку в Росії після усунення нею від влади легітимного російського імператора, її чоловіка Петра III (Ключевский, 1958, т. 4, с. 39). З іншого боку, аналіз змісту відповіді на запит Катерини II: «Яка політична користь Росії від захисту православних Польщі?», яка була отримана від ієромонаха Феофана Леонтовича (у минулому служителя Віленського Святодуховного монастиря в Речі Посполитій), та спроба російського керівництва реалізувати окремі пункти цього документу, демонструють наявність мотивів проправославної політики щодо Польщі, які виходили з площини конфесійної.

Відповідь Ф. Леонтовича була викладена на 16 аркушах, датованих 24 листопада 1762 р. (більше як за місяць до смерті польського короля). У них автор перелічив позитивні для Росії сторони цієї справи:

1. Усі кошти православних, які надходять до церкви, будуть продовжувати надходити до російської

казни. Вказані кошти можна використати для підкупу польських магнатів з метою підтримання російських політичних інтересів і для отримання від магнатів інформації про зловмисні плани щодо Росії;

2. При досягненні першого пункту Росія зможе впливати на Річ Посполиту й утримувати її під своїм контролем;

3. Щодо договору між Росією і Річчю Посполитою 1686 р., за яким остання поступилася значними територіями, але досі не визнаним поляками, то факт захисту православної церкви в Короні підтвердить силу цього договору і відносно територій та не дозволить піддавати його сумнівам;

4. Для Російської держави з'явиться можливість на 600 верств розширити свої кордони, відібравши правдиво і правильно у поляків території з найкращою землею і з численними православними народами;

5. Надалі всі непорозуміння, які виникають між поляками при виборі короля, будуть змушувати їх просити собі короля від російського двору;

6. Необхідно поряд із захистом православних Речі Посполитої захищати і польських протестантів. Завдяки цьому всі протестантські держави і влади будуть вдячні Росії. Цим можна викликати повагу європейських держав, які будуть шукати союзу з Росією. Православним росіянам надійніше і вигідніше притримуватися протестантських держав, ніж католицьких (таким чином впливати на Річ Посполиту і Австрію) (Національна бібліотека України Вернадського. Інститут рукописів. Ф. 12, оп. Держархів, од. зб. 111, арк. 1-12).

Позиція Ф. Леонтовича ґрунтувалася на досвіді перебування в Польщі, де йому доводилося постійно відстоювати права православної церкви (Національна бібліотека України Вернадського. Інститут рукописів. Ф. 13. спр. 6227, арк. 1-29, спр. 6229, арк. 1-6; Соловьев, 1863, с. 19). Тобто запропонований проєкт базувався на внутрішньопольській специфіці як міжконфесійних відносин, так і на характері державної релігійної політики. Якщо зважити на завдання, які ставив Петербург в Речі Посполитій, пропозиції Ф. Леонтовича виглядали дуже корисними і своєчасними. Тобто, якщо Росія взяла б до уваги цей план, підтримка православних Речі Посполитої здійснювалася б не як самоціль, а як побічний результат від задоволення політичних інтересів в процесі маніпулювання «дисидентським питанням». Так чи інакше, «дисидентське питання» набувало багатозмістового значення, при якому спостерігалось прагнення активно підміняти інтереси православної церкви інтересами політичними.

Смерть 5 січня 1763 р. короля Августа III створила сприятливі умови для російської політичної інтервенції щодо Польщі, з метою віддати корону своєму ставленику і таким чином посилити свої позиції в Речі Посполитій (Serczuk, 1968, s. 52; Сборник, 1878, Т. 22, с. 26). Яким чином Петербург

планував реалізувати свої плани, проявилось в договорі, який було укладено 31 березня 1764 р. із Пруссією, щоб отримати в Речі Посполитій перемогу над суперниками. До договору було включено таємну умову спільно перешкоджати будь-яким спробам поляків реформувати державний устрій Речі Посполитої та артикул про необхідність об'єднання зусиль для відновлення прав і вольностей польських дисидентів як православних, так і протестантів (Мартенс, Т. 6. с. 11, 15; Сборник, 1878, Т. 22, с. 144).

Релігійна ситуація в Речі Посполитій уже давно слугувала зручним приводом для втручання Росії і Пруссії в її внутрішні справи. Якщо для претензій до Польщі з боку Росії підставою був договір 1686 р., то з боку Пруссії підставою стала заява прусського короля Фрідріха II, якою він оголосив себе захисником усіх протестантів, у тому числі і польських (Кони, 1997, с. 220-221). Зважаючи на те, що в Речі Посполитій до категорії дисидентів відносили православних і протестантів, спільність інтересів Росії і Пруссії була зрозумілою.

Для реалізації планів Петербургу були необхідні союзники в самій Польщі. Втягнути Річ Посполиту до союзу, на думку керівника дипломатичної канцелярії Росії Н. Паніна, можна було лише при наявності в ній проросійської партії та прихильного до Петербургу польського короля (Сборник, 1878, Т. 22, с. 220, 1893, Т. 87, с. 395; Гаврюшкин, 1989, с. 77). Реалізувати свою політичну програму Петербург планував за підтримки польської партії Чарторийських – «фамілії», якій, свого часу, допоміг отримати політичну перемогу над їхніми суперниками – Потоцькими. Проте в дійсності цілі союзників співпадали лише в питанні кандидата на польський престол – Станіслава Понятовського. Чарторийські прагнули відродити сильну Річ Посполиту шляхом реформ державного устрою, але цього не афішували, знаючи, що це суперечило інтересам Росії (Грушевський, 1996, Ч. 3, с. 169; Российский государственный архив давних актов, Ф. 12. оп. 1, ед.зб. 148, л. 5).

Про те, що бачення російського уряду було далеким від реалій внутрішньопольської ситуації, свідчить також і позиція Н. Паніна, яка проявилася в змісті плану, що стосувався православного населення Речі Посполитої і яка відповідала проекту Ф. Леонтовича. Н. Панін вважав, що достатньо наділити хоча б обмеженими політичними правами півмільйонне православне українське населення Правобережної України - і російський уряд зміг би з його допомогою корегувати як внутрішню, так і зовнішню політику польського уряду (Гаврюшкин, 1989, с. 69; Ключевський, 1958, Т. 5, с. 53-54; Cegielski, & Kadziela, 1990, s. 96).

Однак, якщо проаналізувати соціальний склад українського православного населення Речі Посполитої і зважити на те, що політичні права (на яких акцентував увагу Н. Панін) могли мати лише

особи шляхетного походження, то стає очевидною помилковість теорії російського канцлера.

На середину XVIII ст. в Речі Посполитій у православній вірі залишилися лише незначні шляхетні роди, та і ті потребували лише релігійних прав (Ключевський, 1958, Т. 5, с. 53-54). Дана невідповідність не лише демонструвала погане орієнтування Петербургу в польських справах, а й створювала можливість невдач російської дипломатії в «польському питанні».

Про це свідчать і вимоги Росії напередодні конвокаційного сейму. Посли Г. Кейзерлінг і Н. Рєпнін отримали вказівку активізувати конфесійне питання з метою відновлення в конституції Речі Посполитої всіх попередніх політичних прав та привілеїв українського православного населення, забезпечення на майбутнє їх особистої безпеки і безпеки їхніх маєтків; православні єпархії, монастирі, церкви цією ж конституцією повинні бути захищені від будь-яких нападів римського духовенства, а відібрані раніше - повернені, наскільки це можливо (Сборник императорского русского исторического общества, 1886, Т. 51, с. 273-274, 395, 876). Перелічені вимоги російської сторони мали під собою правове підґрунтя (умови договору 1686 р.). Проте, якщо взяти до уваги ймовірність виконання таких серйозних вимог, то постає питання, чим керувався при цьому Петербург. Сумнівно виглядає можливість повернення трьох єпархій, втрачених півстоліття тому, культових споруд, більша частина яких була відібрана ще в кінці XVII – початку XVIII ст. в державі з пануючою католицькою церквою та релігійним фанатизмом, який важко було здолати указами короля чи постановами сейму. Тим паче, це суперечило б двохсотлітній, з часу Люблінської унії, політиці Польщі, спрямованій на монополізацію церкви.

Категоричність, з якою Росія ставила «дисидентське питання», при його складності могла виглядати суперечливо щодо головного завдання – підписання договору, що мало б вимагати пошуку доброзичливих відносин між сторонами. Однак, в даних умовах саме такий підхід можна розглядати як елемент підготовки необхідних умов для реалізації такого договору. За формою постановки Петербургом «дисидентського питання» є очевидним прагнення Росії використати конфесійне питання не тільки як зручний привід для втручання, а й як засіб психологічного тиску на польський уряд та створення законної претензійності. Таким же чином агресивні дії Петербургу набували вигляду благородного обурення і пошуку справедливості у справі переслідуваних православних не лише в самій Росії, а й на міжнародній арені. Задіяння «дисидентського питання» дозволяло зацентрувати увагу на невиконанні урядом Речі Посполитої договірних умов 1686 р. щодо православних, і цим аргументувати порушення Петербургом існуючих

міжнародних норм перед Європою і самою Польщею при нав'язанні Варшаві нерівноправного договору.

Проти вимог Росії щодо православних на конвокаційному сеймі виступили національні польські сили, які створили потужну опозицію конфесійному питанню (Грабенский, 1910, с. 267). Після цього «дисидентське питання» стає предметом протистояння російської дипломатії і польського сейму, ускладнюючи двосторонні відносини, поступово здобуваючи статус головної причини російсько-польського конфлікту.

Результати сейму не задовольнили Росії, але були логічним наслідком продисидентської політики Петербургу: якщо Чарторийські пішли на поступки в питанні титулування, поступилися російському і пруському тиску, відмовившись від проведення реформ, то щодо «дисидентського питання», «фамілія» зайняла негативну позицію (Національна бібліотека України Вернадського. Інститут рукописів. Ф. 5, оп. 1, од.зб. 94, арк. 6). Польський історик В. Грабенський так охарактеризував позицію Чарторийських: «зважаючи на релігійний фанатизм що панував серед шляхти, Чарторийські не хотіли послаблювати свій авторитет у польському суспільстві підтримкою Росії в питанні православних; керувалася «фамілія» в цьому випадку й політичними міркуваннями - для Чарторийських «відновлення навіть попередніх прав для православного населення Правобережної України було ліквідацією результатів багатовікової діяльності поляків, спрямованої на об'єднання всіх народів, які входили до складу Речі Посполитої, знищенням тієї видимої єдності Польщі, яка була досягнута позбавленням православних політичних прав» (Грабенский, 1910, с. 267).

Очевидним було й те, що надання прав іновірцям посилить і без того значний вплив Росії в Польщі, створить опозицію всередині держави в особі численного населення. Для «фамілії» це було «актом підкорення Речі Посполитої сусідній державі і уповноважило б Росію втручатися в її внутрішні справи» (Грабенский, 1910, с. 268).

Унаслідок сеймова опозиція «дисидентському питанню» за підтримки Чарторийських відкинула вимоги Росії. При цьому правове становище православного населення зазнало на сеймі нових обмежень. Так, була прийнята постанова «про поповичів», мета якої полягала в тому, щоб поступово залишити православних без священників і таким чином змусити їх прийняти унію (Сборник, 1886, Т. 51, с. 394; Volumina legum. Przedruk zbiogu praw staraniem xx. Pijarow w Warszawie od roku 1732 do roku 1782 wydane, 1860, Т. 7, s. 40).

На перший погляд Петербург зазнав у конфесійному питанні поразки, причина якої була в поганій орієнтації у внутрішній ситуації Речі Посполитої. Але тут стає очевидним, що для Росії важливою була не стільки перемога в конфесійному

питанні, як створення претензійного фактору. І він дійсно був створений. Для польських національних сил дисидентська справа стала надто принциповою. Інтереси польських католиків та уніатів підтримав Ватикан. (Костомаров, 1886, Т. 17, с. 116). Таким чином, «дисидентське питання» вийшло за рамки російсько-польських відносин і почало привертати до себе все більше увагу Європи. В умовах, коли конфесійне питання за популярністю займало центральне місце, увага як поляків, так і Європи від політичних питань відволікалася. Очевидно, саме у цьому і крилося головне завдання проправославної політики Петербургу.

На виборному сеймі у вересні королем Речі Посполитої одногосло було обрано Станіслава Понятовського – ставленика Росії та племінника «фамілії» і також палкого прихильника реформ (Volumina legum. Przedruk zbiogu praw staraniem xx. Pijarow w Warszawie od roku 1732 do roku 1782 wydane, 1860, Т. 7, s. 133-134). Головним же досягненням російської дипломатії на виборному сеймі було уникнення конфлікту з державами-суперницями – Австрією та Францією, чого так побоювалась імператриця. Надалі, опираючись на короля і Чарторийських, можна було вільно приступати до виконання в Речі Посполитій інших завдань, не остерігаючись своїх конкурентів. А саме: не допустити реформ і втягнути Річ Посполиту до російської політичної системи шляхом підписання союзного договору (Сборник, 1878, Т. 22, с. 105).

У період між виборним та коронаційним сеймами у двосторонніх відносинах промайнув показовий для визначення ролі «дисидентського питання» момент. За підтримки Чарторийських Станіслав Август, після обрання його королем, демонстрував прагнення до реформувань. Знаючи негативну позицію Росії щодо реформ, Станіслав Август спробував пов'язати їх необхідність із питанням православних. Намагаючись запевнити імператрицю в необхідності реформ, король представляє їх як єдиний можливий шлях для виконання головного її бажання – урівняння в правах православних і католиків (Соловьев, 1863, с. 22-25; Historia Polski, 1958, Т. 2, Cz. 1, s. 57-58). Тобто акцентування російською стороною уваги на міжконфесійній проблемі як на найбільш важливому предметі її інтересів у Речі Посполитій Станіслав Август спробував використати на свою користь. Дана пропозиція була імператрицею відкинута (Грабенский, 1910, с. 266).

На коронаційному сеймі в листопаді 1764 р., в умовах панування дискусій навкруг «дисидентського питання», російський уряд за надану Чарторийським допомогу в боротьбі з Потоцькими висунув вимогу про укладення наступально-оборонного союзу. Чарторийські не пішли на зраду своєї держави, що призвело до розриву між колишніми союзниками (Грабенский, 1910, с. 267).

Фактично це було поразкою російської дипломатії. Росія не досягла головної мети – політичного підпорядкування Речі Посполитої. У цих умовах конфесійне питання як прикриття втрачало свою актуальність. Проте, після провалу питання про укладення союзу, Н. Репніну одразу ж було віддано наказ винести на обговорення сейму конфесійне питання (Костомаров, 1886, Т. 17, с. 96-97). Можна припустити, що Петербург прагнув вирішити на невдалому для неї сеймі хоча б «дисидентське питання». Однак, при існуючій сильній опозиції в цьому питанні, яке більшість поляків розглядала як національну небезпеку, невідтримці його Чарторийськими, фактично нанесеній образі полякам змістом пропонованого договору, сумнівно було сподіватися на успіх.

Очевидно, у цій дії був інший інтерес Петербургу. Якщо на основі політики Росії щодо Речі Посполитої спрогнозувати подальші можливі дії Петербургу, то «дисидентське питання» продовжувало залишатися доволі перспективним. Очевидно Петербург, усвідомивши свою поразку, однак не відмовляючись від прагнення нав'язати Польщі договір пізніше, був зацікавлений у загостренні відносин саме в «дисидентському питанні», і тому наполягав саме на його вирішенні. Тобто готувався зручний привід - проблема православних - для чергової (у близькому майбутньому) спроби нав'язати Речі Посполитій договір. Активність російської дипломатії на наступних сеймах 1766-1768 рр. щодо відновлення прав православних у процесі спроб нав'язання Польщі договору дану думку підтверджує.

Висновки.

Таким чином, у період другої половини XVIII століття з посиленням боротьби між європейськими державами Францією, Австрією, Пруссією та Росією за політичні впливи в Центрально-Східній Європі російський уряд, реалізуючи свою зовнішньополітичну стратегію, прагне підпорядкувати своєму політичному контролю Річ Посполиту. Період безкоролів'я у Польщі та сейми 1764 року, які супроводжували обрання нового короля, були для Петербургу сприятливим для цього періодом. Ставлячи за мету забезпечити перемогу на виборах для свого ставленика, російська сторона

переслідувала головне завдання – нав'язання Речі Посполитій оборонного союзу, за умовами якого, остання, фактично, втрачала самостійність. За можливості втручання у польське питання європейських конкурентів та логічно очікуваний сильний опір з боку польської сторони, спонукало Петербург готувати сценарій реалізації свого плану та підшукувати політичний і дипломатичний інструментарій. Зручним приводом для втручання у внутрішні справи Речі Посполитої уже майже століття слугувало «питання дисидентів», який базувався на 9-й статті Вічного миру 1686 року. Відповідно, російська сторона поміж політичними питаннями, які планувала винести на рішення польських сеймів, готувала непросте і суперечливе для двосторонніх відносин конфесійне питання. Можна стверджувати, що у процесі гострої політичної боротьби імперського двору та польських патріотичних сил «питання дисидентів» Петербург використовував як привід до втручання у внутрішні справи сусідньої держави, засіб претензійності та психологічного тиску на польське керівництво.

Поряд з цим, притаманна для Речі Посполитої релігійна нетерпимість використовувалась як можливість зміщення уваги від політичних питань на міжконфесійні. Очевидно, що розпалювання дискусій навколо «питання дисидентів» слугувало Петербургу і зручним прикриттям своєї політичної експансії як перед поляками, так і перед європейськими державами. Можна стверджувати, що акцентування уваги на конфесійному питанні як на головному предметі російсько-польських суперечностей в умовах краху політичних планів Росії на коронаційному сеймі, дозволяло Петербургу зберегти за собою право на подальше втручання у внутрішні справи Речі Посполитої.

Бачиться закономірним, що маніпулятивність імперії у конфесійному питанні не лише не вирішила наявні проблеми у міжконфесійному протистоянні в Польщі, а й призвела до їх загострення. Конфесійні утиски православних стали однією з причин козацько-селянського національно-визвольного повстання в Правобережній Україні 1767-1768 років – «Коліїщина».

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Архив Юго-Западной России.* (1871). (В 8 ч.). Киев.
Бантвш-Каменский, Н. (1897). *Обзор внешних сношений России (по 1800 год).* (В 4 ч.). М.
Беднов, В. А. (1908). *Православная Церковь в Польше и Литве.* Екатеринославль.
Бобржинский, М. (1891). *Очерк Истории Польши.* (В 2 т. Т. 2). СПб.
Гаврюшкин, А. В. (1989). *Граф Никита Панин.* М.: Международные отношения.
Грабенский, В. (1910). *История Польского народа.* СПб.
Грушевський, М. С. (1996). *Всесвітня історія.* (В 6 ч. Ч. 3). Київ: Українознавство.
Ильенко, А. К. (1898). *Начало конца Польши.* СПб.
Ключевский, В. О. (1958). *Сочинения.* (Т. 4, 5). М.: Издательство социально-экономической литературы.

- Кони, Ф. (1997). *История Фридриха Великого*. Алгоритм.
- Костомаров, Н. (1886). *Последние годы Речи Посполитой*. (Т. 17, 18). СПб.
- Мартенс, Ф. Ф. (1883). *Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россией с иностранными державами*. (В 15 т. Т. 6). СПб.
- Національна бібліотека України Вернадського. *Інститут рукописів*. (1763). Фонд 5, оп. 1, од. зб. 94, арк. 6.
- Національна бібліотека України Вернадського. *Інститут рукописів*. (1762). Фонд 13, справа 6227, арк. 1-29, справа 6229, арк. 1-6.
- Российский государственный архив давних актов*. (1763). Фонд 12, оп. 1, ед. хр. 148, л. 5.
- Сборник императорского русского исторического общества*. (1878). Т. 22. СПб.
- Сборник императорского русского исторического общества*. (1885). Т. 48. СПб.
- Сборник императорского русского исторического общества*. (1886). Т. 51. СПб.
- Сборник императорского русского исторического общества*. (1893). Т. 87. СПб.
- Соловьев, С. М. (1863). *История падения Польши*. М.
- Cegielski, T., & Kadziela, L. (1990). *Rozbiory Polski 1772-1793-795*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Historia Polski*. (1958). (W 2 t. T. 2. Cz. 1). Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe.
- Serczuk, A. (1968). *Koliszczynna*. Krakow: Nakladem uniwersytetu Jagiellonskiego.
- Volumina legum. Przedruk zbioru praw staraniem xx. Pijarow w Warszawie od roku 1732 do roku 1782 wydanego*. (1860). Т. 7. SPb.

REFERENCES

- Arkhyv Yuho-Zapadnoi Rossyy*. (1871). (V 8 ch. Ch. 1, T. 4). Kyiv.
- Bantysh-Kamenskiy, N. (1897). *Obzor vneshnykh snosheniy Rossyy (po 1800 hod)*. (V 4 ch. Ch. 3). M.
- Bednov, V. A. (1908). *Pravoslavnaia Tserkov v Polshy y Lytve*. Ekaterynoslavl.
- Bobrzhyński, M. (1891). *Ocherk Ystoryy Polshy*. (V 2 t. T. 2). SPb.
- Cegielski, T., & Kadziela, L. (1990). *Rozbiory Polski 1772-1793-795*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Havriushkyn, A.V. (1989). *Hraf Nykyta Panyyn*. M.: Mezhdunarodnye otnosheniya.
- Historia Polski*. (1958). (W 2 t. T. 2. Cz. 1). Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe.
- Hrabenskiy, V. (1910). *Ystoryia Polskoho naroda*. SPb.
- Hrushevskiy, M. S. (1996). *Vsesvitnia istoriia*. (V 6 ch. Ch. 3). Kyiv: Ukrainoznavstvo.
- Kliuchevskiy, V. O. (1958). *Sochyneniya*. (T. 4, 5). M.: Publishing House of Socio-Economic Literature
- Kony, F. (1997). *Ystoryia Frydrykha Velykoho*. M.: Alhorytm.
- Kostomarov, N. (1886). *Poslednye hody Rechy Pospolytoi*. (Т. 17, 18). SPb.
- Martens, F. F. (1883). *Sobranie traktatov y konventsiy, zakliuchennykh Rossyey s ynostrannymy derzhavamy*. (V 15 t. T. 6). SPb.
- Natsionalna biblioteka Ukrainy Vernadskoho. Instytut rukopysiv*. (1763). Fond 5, op. 1, od. zb. 94, арк. 6.
- Natsionalna biblioteka Ukrainy Vernadskoho. Instytut rukopysiv*. (1762). Fond 13, справа 6227, арк. 1-29, справа 6229, арк. 1-6.
- Rosyivskiy hosudarstvennyi arkhyv davnykh aktov*. (1763). Fond 12, op. 1, ed. khr. 148, l. 5.
- Sbornyk ymperatorskoho russkoho ystorycheskoho obshchestva*. (1878). Т. 22. SPb.
- Sbornyk ymperatorskoho russkoho ystorycheskoho obshchestva*. (1885). Т. 48. SPb.
- Sbornyk ymperatorskoho russkoho ystorycheskoho obshchestva*. (1886). Т. 51. SPb.
- Sbornyk ymperatorskoho russkoho ystorycheskoho obshchestva*. (1893). Т. 87. SPb.
- Serczuk, A. (1968). *Koliszczyzna*. Krakow: Nakladem uniwersytetu Jagiellonskiego.
- Solovev, S.M. (1863). *Ystoryia padeniya Polshy*. M.
- Volumina legum. Przedruk zbioru praw staraniem xx. Pijarow w Warszawie od roku 1732 do roku 1782 wydanego*. (1860). Т. 7. SPb.
- Ylenko, A.K. (1898). *Nachalo kontsa Polshy*. SPb.